

Єфим ФУРСЕНКО

Стаття присвячена розгляду місця догмату Викуплення в богослужіннях Великої П'ятниці. У ній зокрема розглянуто богослужбові тексти та виокремлено, що тема Викуплення займає центральне місце у справі спасіння людського роду. Також зроблено порівняння з богослужінням свята Богоявлення Господнього, в богослужбових текстах якого також порушується подана тема.

Ключові слова: Викуплення, Велика П'ятниця, богослужіння, піснеспіви.

Efim FURSENKO

*THE DOGMA OF REDEMPTION
IN WORSHIP OF GOOD FRIDAY*

The article has to do with the dogma of Atonement in the worship of Good Friday and singles out Redemption as central component to the salvation of the human race. The article provides comparison with the worship in the Epiphany feast, whose liturgical texts also raise the topic of the dogma of Atonement.

Key words: Atonement, Good Friday, worship, liturgical texts.

ДОГМАТ ВИКУПЛЕННЯ В БОГОСЛУЖІННІ ВЕЛИКОЇ П'ЯТНИЦІ

Сучасне церковне життя ставить перед богословською наукою завдання прикладного характеру – донесення в доступній формі до широкого кола віруючих, які нещодавно переступили поріг Церкви, найважливіших богословських істин та ідей, які є основою духовного життя християнина.

Однією з найболючіших точок тут слід назвати нерозуміння сучасною людиною православного богослужіння і сенсу богослужбових текстів. Сучасне богослужіння досить розроблено і, на перший погляд, дійсно, складне для розуміння. Це ще більшою мірою стосується розуміння змісту богослужбових текстів. Більшість глибоких ідей древніх пісень, їхні образи, що вбрані у прекрасну поетичну форму і є блискучим зразком гімнографічної творчості та допомагають віруючим особисто зустрітися з живим Священним Переданням, залишаються недоступними для багатьох тих, хто молиться. На жаль, глибокі й повчальні думки, що містяться в богослужбових текстах, не завжди доходять до свідомості членів Церкви. Очевидно, що перешкодою тут виступають не тільки суто технічні обставини (погана акустика храму,

недостатній професіоналізм співців та читців та ін.), головними причинами такого нерозуміння є загальна богословська неосвіченість багатьох віруючих, а по-друге, недостатня увага до богослужбових текстів. Зупинимось докладніше на питанні про недостатню увагу до богослужбових текстів.

По-перше, таку неувагу слід відзначити з боку самих віруючих. Це положення є однією зі сторін спільної богословської неграмотності, і значною мірою воно сформувалося в результаті недоліків сучасної літератури з гімнографічної тематики для широкого кола віруючих. При цьому можна відзначити, що зараз достатньо багато видається всіляких книг з богослужбового уставу, а не тлумачення богослужбових текстів. Існуючі праці протоієрея Григорія (Дьяченка) «Великий піст», священника Георгія (Орлова) «Пояснення богослужіння Страсної седмиці» та «Піснопіння Страсної седмиці» і деякі інші брошури, незважаючи на свій просвітницький характер, слід визнати застарілими для сучасного читача. У них представлений тільки короткий коментар до окремих піснеспівів, короткий розбір служб та пояснення до подій євангельської історії, відсутній аналіз богослужбових текстів. Відомості про богослужіння і піснеспіви не зведені в якусь систему, а викладаються в порядку ходу служби, в результаті чого засвоєння матеріалу ускладнюється у зв'язку з його просторістю і безсистемністю. Великий акцент у цих роботах робиться на моральну сторону життя, догматична ж сторона практично не розглядається або оповідається у категоріях схоластичного богослів'я. При цьому можна відзначити, що зараз достатньо багато видається книг з богослужбового уставу. Створюється враження, що основна увага віруючих має бути спрямована на форму богослужіння, а не на його зміст. Очевидно, що назріла необхідність у підготовці відповідної літератури для розуміння богослужбових текстів, що відповідає сучасному рівню як розвитку богословської науки, так і самих віруючих.

Другий момент, який слід тут відзначити, це також поки недостатня увага з боку богословської науки до гімнографії. При підборі літератури для дослідження, на цьому етапі ми зіткнулися з браком матеріалів з цієї теми. Використання гімнографічних текстів, звичайно, досить часто зустрічається в різних богословських роботах, але в більшості таких випадків їхня роль зводиться лише до ілюстрації або підтвердження якоїсь думки, а як об'єкти дослідження вони практично не розглядаються. Хоча, звичайно, робота в цьому напрямку ведеться. Але все ж галузь літургійного богослів'я досі залишається мало розробленою. Ця

проблема спонукала нас зайнятися дослідженням богослужбових текстів і стала однією з причин написання статті.

Метою пропонованої статті є розкриття розуміння догмату Викуплення – як центральної події у справі спасіння людського роду Господом нашим Ісусом Христом.

Для розкриття мети нами будуть вирішені такі завдання: встановлення місця догмату про Викуплення у богослужбових текстах Великої П'ятниці; порівняння з іншими богослужбовими текстами інших православних свят, які є невід'ємною частиною усього спасительного подвигу Ісуса Христа, зокрема у богослужіннях свята Богоявлення Господнього.

Об'єктом дослідження є місце догмату Викуплення у богослужіннях Великої П'ятниці, що містяться в Пісній Тріоді.

Предметом дослідження виступають самі богослужбові тексти Великої П'ятниці.

Під час розгляду богослужбових текстів богослужінь Великої П'ятниці відразу помітно, що їхнім головним богословським аспектом та догматичною темою є тема Викуплення людського роду від рабства гріха. Це можна бачити не тільки на основі кількості пісень, присвячених викупленню, а й на основі включення цієї теми в найбільш важливі богослужбові тексти – тропарі, екзапостиларії, сідальні (особливо це стосується сідальних між антифонами утрени Великої П'ятниці).

Для прикладу можна навести такі тексти:

«Викупив Ти нас, Господи, від прокляття закону чесною Твоєю кров'ю; на хресті бувши розп'ятим і списом проколотим, безсмертя виточив Ти людям; Спасе наш, слава Тобі» [7, с. 535].

Цей сідальний читається на утрени Великої П'ятниці після останнього 15-го антифону, а також в кінці утрени – як тропар. Саме розташування цього тексту говорить про його велику значимість і, отже, вказує про значимість теми Викуплення для авторів богослужбових текстів. Наприкінці антифонів, а також у кінці утрени цей текст звучить як певний логічний висновок, на якому зосереджується особлива увага.

Таку ж увагу до теми Викуплення ми бачимо і в текстах тропарів 1-го, 3-го і 6-го часу Великої П'ятниці:

«Коли Ти був розп'ятий, Христе, згинуло мучительство, подолано силу ворожу, бо не ангел, і не людина, а Ти Сам, Господи, спас нас, слава Тобі» [7, с. 551].

«Спасіння звершив Ти посеред землі, Христе Боже, на хресті пречисті руки Свої простягнув еси, збираючи всі народи, що звивають: Господи, слава Тобі» [7, с. 560].

«...але Ти з волі Своєї страждав, щоб нас визволити з неволі ворожої; Христе Боже, слава Тобі» [7, с. 567].

Подібні вказівки дуже часто зустрічаються і в багатьох інших богослужбових текстах. Причому, як видно з наведених прикладів, основним моментом Викуплення, на думку піснетворців, у цьому разі є хресні страждання і смерть Спасителя. Тією чи іншою мірою більшість богослужбових текстів Великої П'ятниці зосереджують увагу віруючих саме на викупительному значенні Страстей Христових.

У цьому можна побачити деяку невідповідність із православним розумінням догмату Викуплення. Дійсно, якщо говорити про Спасительний подвиг Господа нашого Ісуса Христа, то не можна акцентувати увагу лише на подіях розп'яття і хресної смерті Спасителя. Складових Викуплення досить багато: це і Боговтілення, вчення і чудеса Спасителя, хресна смерть Христа, зішестя в пекло, Воскресіння, Вознесіння (цей список можна деталізувати). Тобто все земне життя Спасителя має сотеріологічний зміст. Кожна подія із земного життя Христа відіграє велику роль у справі спасіння людського роду від рабства гріха та смерті [4, с. 296].

І все ж, незважаючи на велику значимість усього життя Спасителя, центральною подією у справі Викуплення є саме хресна смерть Ісуса Христа, бо саме в цій події повністю розкривається зміст кенозису. Вказуючи на це, протоіерей Георгій Флоровський пише: «Не можна розривати на частини єдиний спасительний подвиг Ісуса Христа. Земне життя Спасителя є єдине органічне ціле, і не слід пов'язувати Його спокутний подвиг з одним будь-яким окремим моментом. Однак вершина в цьому житті – у хресній смерті, про що прямо свідчив Господь, кажучи: “Нині душа Моя стривожена; і що Мені сказати? Отче, спаси Мене від цієї години! Але задля цього Я і прийшов – на цю годину” (Ін. 12: 27)» [4, с. 298–299].

Про це ж говорить і протоіерей Петро Гнедич: «...якщо спасіння людини є плодом усього “втіленого домобудівництва”, то хресна смерть Сина Божого займає центральне місце серед всіх Його домобудівних дій... і тому самий догмат Викуплення розуміється іноді як “слово про хрест” (1 Кор 1: 17), вчення про значення для нашого спасіння страждання і смерть Сина Божого» [4, с. 300].

Крім цього, слід відзначити ще одну обставину. Швидше за все, у богослужбових текстах Великої П'ятниці не випадково пов'язуються моменти Викуплення зі Страстями. До цього їх спонукає євангельська історія, пережита в цей момент богослужіння. Зрозуміло, що в такий напружений час авторів не

повинні цікавити якісь інші події і переводити увагу на щось інше не зовсім коректно. В іншому випадку буде зміщений потрібний акцент, увага розсіється, знизиться напруженість, буде втрачено хід історії. Центральні події цього моменту – це розп'яття, хресна смерть і зішестя в пекло Спасителя, тому вся увага спрямована на них, і їм підпорядковані всі теми. У зв'язку з цим стає зрозумілим, чому в богослужінні пов'язуються момент Викуплення зі Страстями Христовими, не згадуючи про інші події земного життя Спасителя.

Треба сказати, таке явище не раз зустрічається в гімнографії. Автори, викладаючи якусь тему, для додання їй особливого акценту, вказівки на її важливість, залучення до неї уваги використовують усі можливі засоби, в тому числі повідомлення історичним подіям особливого, на перший погляд, виняткового, догматичного значення. Однак це не означає, що автори надумано щось винаходять і додають щось від себе або стверджують, що тільки одна ця подія має догматичний зміст. Використання цих текстів, які говорять про догматичне значення подій, відповідає Переданню Церкви. Особлива поетична форма викладу вимагає від автора використання максимальної кількості образів, ідей і підпорядкування їх ціліякогомо глибшого розкриття пережитої події.

Для прикладу, можна навести богослужіння свята Богоявлення Господнього. У богослужбових текстах цього дня також присутня тема Викуплення, причому момент Викуплення в них відноситься до моменту Хрещення Ісуса Христа на Йордані: «...ось, Той, Хто визволяє Ізраїля, визволяє нас від тління...» [6, с. 729]; «Нині Творець неба і землі приходить плоттю на Йордан, просячи хрещення, будучи безгрішним, щоб очистити світ від омани ворожої; і хреститься Владика всіх від раба, і дарує людському роду очищення водою» [6, с. 746]; «Адама смертного відроджує струменями Йорданськими, і голови зміїв знищує у самому гнізді Цар віків Господь, що прославився» [6, с. 749]; «Той, що раніше посіяв смерть у творінні, явившись в образі лютого змія-спокусника, затьмарюється пришествям Бога у плоті; коли настав ранок, диявол зіткнувся з Владикою, щоб сокрушити свою ворожу главу. Мучитель притягує до себе богозданне ество, щоб умертвити його і поховати; народжується знову земнородних оновлення, яке звершив Владика всемогутньою силою, коли прийшов, щоб очистити його» [6, с. 750]; «і грядеш, щоб викорінити гріхи людей, синів же світлих народити Твоїм хрещенням у струменях Йорданських» [6, с. 751].

Звичайно, ми не можемо сказати, що автори в цьому випадку «забули» про хресну смерть Спасителя і Викуплення вбачається лише в моменті Хрещення. Очевидно, що момент свята не дозволяє переносити думку на інші події, щоб не змістити потрібного акценту, а вимагає максимально опрацювати всі можливі моменти в цій темі.

Також ми можемо сказати, що це ніяке не самочинне вигадання і що автори тут нічого нового не винаходять. У свято-отцівській літературі думка про спасіння людського роду вже в Йордані при Хрещенні Господньому хоча і розвинена слабо, але все ж таки присутня. Можна, наприклад, знайти окремі відгомони цієї ідеї у словах на свято Богоявлення святителя Григорія Богослова: «Приходить Ісус, освячує, і, напевне, самого Хрестителя, і безсумнівно ж всього старого Адама...» [2, с. 547]; святителя Іоана Золотоустого: «Зійшов Владика ангелів в Йордан і, збуривши воду, – зцілив весь всесвіт» [3, с. 461]. Очевидно, схожі ідеї є і в інших святих отців, хоча й широкого розповсюдження та розвитку вони не отримали. Однак піснетворці цю ідею використовують і досить успішно (причому авторитет авторів наведених богослужбових текстів не повинен викликати сумніви: деякі з них написані преподобним Іоаном Дамаскіним і святителем Космою Маюмським).

До речі, слід зауважити, що таке ж розуміння моменту Викуплення як події, що сталася на Йордані, присутній і в богослужінні Великої П'ятниці, у відомому 15-му антифоні:

«Сьогодні на хресті розп'ятий Той, що землю на водах повісив; на Царя ангелів вінець з терня покладено; в одержу знуцання одягнений Той, що небо хмарами вкриває; удари по щоках приймає Той, що Адама в Йордані очистив; цвяхами прибито Жениха Церкви; списом пробито Сина Діви. Поклоняємося Страстям Твоїм, Христе» [7, с. 535].

Точно припустити, чому автори вставляють таку думку в богослужіння Великої П'ятниці, ми не можемо. Але можна однозначно сказати, що цей текст якраз підтверджує думку про сотеріологічне значення усього земного життя Спасителя. Момент спасіння людства не обмежується тільки однією темою страждань і хресною смертю Христа, хоча ці події і є центральними у справі Викуплення.

Ще можна відзначити, що порівняння богослужбових текстів Богоявлення, в яких викупительне значення події Хрещення Господнього представлено досить коротко, і текстів Великої П'ятниці, де про викупительне значення Страстей говориться

досить багато, ще раз свідчить на користь того, що святоотцівська традиція все ж відводить Страстям Христовим центральне місце поміж іншими подіями земного життя Спасителя.

Завершуючи розгляд теми Викуплення в богослужіннях Великої П'ятниці, коротко зазначимо основні моменти.

Тема Викуплення є однією з найбільш важливих у богослужінні Великої П'ятниці. Хоча для остаточної оцінки її місця у службах обох днів слід розглянути й інші догматичні теми, але можна вже зараз говорити про її велике значення у зв'язку із включенням у найбільш важливі богослужбові тексти – тропарі, екзапостиларій, світильний, а також у зв'язку з великою кількістю богослужбових текстів, присвячених їй.

Момент Викуплення часто зв'язується в богослужінні зі Страстями Христовими. Однак з цього не випливає, що лише Страсті носять викупительне значення. На прикладі богослужіння свята Богоявлення нами було показано, що вказівка в текстах на догматичну важливість згаданих подій і опускання при цьому інших подій, що також мають догматичну важливість, часто застосовується в гімнографії для того, щоб підкреслити важливість пережитого зараз свята. Тому немає підстав бачити, що автори у службі Великої П'ятниці якимось намагаються знехтувати іншими подіями з життя Спасителя. Хоча при цьому все ж Страсті Христові залишаються центральним моментом у ряді інших епізодів земного життя Господа. На це вказує і та значна частка текстів у богослужіннях Великої П'ятниці, присвячених Викупленню і пов'язаних саме зі Страстями.

1. Біблія: книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / В українському перекладі з паралельними місцями та додатками. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
2. Григорій Богослов, свт. Творіння. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2010. – Т. 1. Кн. 1. – 720 с.
3. Іоан Золотоустий, свт. Творіння. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2009. – Т. 2. Кн. 1. – 590 с.
4. Давиденко О., свящ. Догматическое Богословие. – М.: Издательство Православного института, 2010. – 622 с.
5. Дьяченко Г., прот. Великий пост. – К.: Пролог, 2006. – 406 с.
6. Мінея Святкова. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2002. – Ч. 2. – 824 с.
7. Трійдь Постова. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2005. – 696 с.
8. Орлов Г. Песнопения страстной седмицы. – Саратов, 2006. – 112 с.